

Марія КУХТА,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Ужгородського національного університету,*

Іванна ЧЕЙПЕШ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
іноземних мов Ужгородського національного університету*

РЕТРОСПЕКЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ О. ДУХНОВИЧА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТА ІННОВАТИКИ

Погоджуємося з дослідниками, які стверджують, що за життя, на жаль, О. Духнович «не був людиною загальноукраїнського, всеслов'янського чи європейського значення, проте користувався загальною повагою народу, а по смерті його ім'я стало культовим у позитивному значенні цього слова» [11,

с. 37]. Зміст цитати спонукає до того, аби не просто вчергове згадати високе ім'я О. Духновича з нагоди ювілею, а передусім визнати його «культовість» через істинне поцінування результатів багатогранної безкорисливої праці вченого у всеукраїнському та європейському вимірах, оскільки «життя його – самопосвята народній справі, за яку потерпав не лише від влади, що була чужою й ворожою, але й від «своїх» [12].

Аналіз педагогічних поглядів О. Духновича в доробку як українських, так і закордонних учених, дозволяє стверджувати, що він є носієм прогресивної європейської педагогічної думки, яку сучасникам варто вивчати в контекстуальному розумінні з кількох позицій, три з яких означимо в даній статті.

По-перше, на тлі традицій європейської гуманістичної філософії попередників (Вітторіно де Фельтре, Т. Кампанелла, Я. Коменський, М. Монтень, Г. Песталоцці, Е.Роттердамський, Ж.-Ж. Руссо, Франсуа Рабле), оскільки, як стверджують автори підручника з «Історії української педагогіки» О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко, «культурно-освітня діяльність О. Духновича засвідчила те, що «закарпатські вчені вже в першій половині ХІХ ст. сприйняли ідеї західноєвропейського просвітництва і виступали на захист ідеалів гуманізму й добра» [10, с. 131].

На обізнаність О. Духновича з гуманістичними традиціями європейської освіти вказує А. Волошин, організатор професійного учительського руху на Закарпатті в 20–30-і роки ХХ ст., представники якого стали першими послідовниками педагога-просвітника, що високо підносили талант свого наставника – «пророка народних ідей, генія народу». Зі зміною політичної влади (1919 р.) їм вдалося впровадити в практику шкільного життя не втілені О. Духновичем ідеї і по-справжньому оцінити його сподвижницьку діяльність на теренах краю, зокрема особистісні якості, громадянську позицію, ставлення до релігії і долі народу, що було вкрай важливим для прийдешніх поколінь: «...най пізнають наші люди, чого в серці твоїм

било много, най порозуміють, які ідеї гнали Тебе до невтомної праці, най учаться, як треба любити свою церкву і свій народ, як треба трудитися для своїх» [12, с. 5]. Без перебільшення можна сказати, що зазначена оцінка, виголошена А. Волошином на урочистому зібранні Педагогічного товариства Підкарпатської Русі 24 квітня 1923 р. з нагоди 120-літнього ювілею О. Духновича, слугувала шкалою поцінування його спадщини, на яку орієнтувалися прогресивні освітянські осередки та навіть і тодішній уряд [9].

У 1929 р. працівник шкільного реферату Ю. Ревай під псевдонімом Юревін публікує в журналі «Учитель» звіт про розвиток шкільництва на Закарпатті за 20 років перебування в складі Чехословаччини і зазначає: «Сі гімни (вірші О. Духновича. – *Авт.*) – голос радості національної – з'єднали на самих початках руських вождів до співпраці и були заступниками наших тісніших організаційних зв'язків» [16, с. 95].

Аналізуючи спадщину О. Духновича, А. Волошин стверджує, що він як педагог формувався під безпосереднім впливом відомого швейцарського вченого Г. Песталоцці (1746 – 1827). Прихильність і відданість гуманістичним педагогічним традиціям добре проглядається при співставленні двох художніх творів: «Добродетель превyšаєт богатство» О. Духновича та «Як Гертруда вчить своїх дітей» Г. Песталоцці. Їх об'єднує така спільна ідея: народ звільниться від житейських негараздів і злиднів завдяки праці доброго наставника – священника і вчителя.

Результатом правильного виховання, з точки зору обидвох учених, є «родинне щастя», яке, за О. Духновичем, досягається сімейним вихованням на основі християнських цінностей [1, с. 67], а освіта і виховання – єдиний дієвий засіб перебудови суспільства на розумних і справедливих началах: «Просвіщеніє єсть нужное для жизни народа... Постарайтесь о просвіщеніі дітей ваших, ибо в ньом єсть будущее народа, будущность жизни!» (тут і далі в цитуванні зросійщених текстів застосовуємо сучасну українську графіку – *Авт.*) [4, с. 198].

Г. Песталоцці в європейській педагогіці одним із перших порушив проблему всенародної загальної освіти, оскільки головною причиною бідунів простих людей вбачав у їх неучтві та невмінні раціонально вести господарство [14].

Методологією виховної концепції Г. Песталоцці прийнято вважати його твердження, що «природні сили серця, розуму і руки» (тобто природою закладений моральний, розумовий та фізичний потенціал людини) мають здатність до саморозвитку, до діяльності, проте допомогти саморозвитку і спрямувати його в потрібному напрямку покликане виховання [14]. Незважаючи на відсутність у О. Духновича цілісної виховної концепції, методологічні засади родинного й шкільного виховання в його педагогічних працях окреслені так само чітко, як у Г. Песталоцці:

а) «чоловіка составляют: естество (натура), наука і обичай» [4, с. 198];

б) природні нахили людина має від народження, але наука і звичай дають «упражнення, наставленіє или воспітаніє» [4, с. 199].

Збіг поглядів двох учених простежується і в розумінні ними одного з базових понять теорії виховання – ідеалу, або мети виховання. Наслідуючи філософію Е. Канта, Г. Песталоцці у вихованні «ідеальної людини» виокремлює такі складові: «розвинений розум, високі почуття (богошанування), осмислену здатність до дії» – якості, що формують ідеально розвинену моральну особистість [3].

За О. Духновичем, суть мети виховання – це інтелектуальний, моральний, трудовий і духовний розвиток: «Дай сину твоєму добрий нрав, дай єму науку, способность, трудолюбіє, доброе сердце, любовь ко Богу і ближньому... і уже дал єси єму богатство» [6, с. 28].

Вища мета виховання в обидвох педагогів – удосконалення людини, розвиток людяності й духовності. Зауважимо, що педагогічна наука не визнає персоніфіковані ідеали вихо-

вання, хоча в наукових джерелах терміни «ідеал виховання» й «мета виховання» доволі часто вживаються як синонімічні. Словосполучення «ідеальна людина» в працях Г. Песталоцці й О. Духновича слід розглядати в значенні «гармонійна людина», «досконала особистість», оскільки акцент ставиться не на персоніфіковану особу на кшталт ідеалів для наслідування радянської доби, а на сукупність особистісних якостей і рис характеру, які забезпечують гармонійний розвиток, успішність соціалізації та інтеграцію в активне суспільне життя.

Крім того, в праці «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» О. Духнович розглядає технологію диференційованого підходу до навчання як умову ефективності освітнього процесу і рекомендує вчителям на кожному уроці поділяти клас на три умовних групи за рівнем пізнавальної активності учнів: високий, середній, низький: «Мудрий учитель так повинен поступовати со всіма учениками, чтобы одних не залишил, а других не перетягал» [6, с. 41]. Він закликає вчителів до максимального використання індивідуального підходу в навчанні, в межах якого пояснює ряд дидактичних правил:

як долати невстигання в навчанні [6, с. 42];

як проводити опитування [6, с. 43];

як формулювати точну відповідь [6, с. 48 – 49];

як реагувати на неправильну відповідь учня [6, с. 51].

Можна припустити, що зазначені загальнопедагогічні новації, що досі не втратили методичну значущість, є підтвердженням наслідування дидактики початкової освіти Г. Песталоцці, якого вважають її основоположником.

По-друге, сьогодні варто актуалізувати ті ідеї О. Духновича та його сучасників, які в подальшому знайшли відображення в багаточисельних теоріях реформаторської педагогіки XIX ст., і були використані як емпіричне підґрунтя для осмислення й нового тлумачення процесів навчання, виховання та їх впливу на гармонійний розвиток особистості дитини, а відтак сформувалися в цілу низку наукових концепцій, зокрема:

вільного виховання (М. Монтессорі);
педагогічного прагматизму (Дж. Дьюї);
експериментальної педагогіки (Є. Мейман);
школа для життя (О. Декролі);
функціональної педагогіки (Е. Клапаред);
педагогіки особистості (Е. Вебер);
абсолютної свободи учнів (А. Нейл).

У світову педагогіку реформаторська течія увійшла під назвою «Нове виховання», а зазначені теорії збагатили і продовжують збагачувати надбання світової дидактики й теорії виховання до нашого часу.

Як приклад, тут доцільно наголосити на спільності поглядів О. Духновича і засновника прагматичної педагогіки Дж. Дьюї (1859–1952) на визначальну роль школи в особистісному становленні дитини, основна місія якої для обидвох – практична спрямованість, користь для життя. У межах прагматичної педагогіки Дж. Дьюї розвинув та обґрунтував концепцію «трудової школи», мета якої – виховання працею – умотивована тим, що в дорослому житті на дитину очікує значна кількість видів діяльності, тому вже на етапі шкільного дитинства учень повинен бути обізнаним з їх виконанням на основі здобутих теоретичних знань [13]. О. Духнович у праці «Краткий землепис для молодых русинов» виокремлює працю як важливий засіб виховання і визначає широке коло трудових обов'язків дітей (робота в саду, дворі, городі тощо), виконання яких узгоджується з їх фізичними можливостями [4].

Можна сказати, що в місії «трудової школи» Дж. Дьюї, яка, за його переконаннями, через освітній процес покликана нівелювати соціальні розбіжності, сприяти класовому вирівнюванню й примиренню, відображений також основний зміст ідеї просвітництва О. Духновича – «освіта робить суспільство гуманнішим і веде до злагоди в ньому» [4].

Зауважимо, що погляди представників реформаторської педагогіки XIX ст. на основну мету школи як «підготовку до

життя» були зреалізовані в системах шкільної освіти ХХ ст. більшості країн світу.

По-третє, гуманістична за змістом педагогіка О. Духновича контекстуально співзвучна з поглядами на освіту та виховання відомих українських учених, філософів, педагогів і письменників різних поколінь: Г. Ващенко, А. Волошина, В. Довговича, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, І. Франка, П. Юркевича та інших. Передусім зазначимо, що О. Духнович, як і його сучасники – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Устиянович, А. Могильницький, І. Гушалеви́ч – активно долучився до культурного відродження ХІХ ст., одне із завдань якого полягало в утвердженні української мови навчання та виховання і вимагало укладання букварів на матеріалі живої української мови, з-поміж яких найбільш відомі «Українська абетка» М. Гатцука (1861), «Букварь южнорусскій» Т. Шевченка (1861), «Грамматка» П. Куліша (1857, 1861), «Український буквар для недільних шкіл» О. Потебні (1864 – 1865). Чільне місце в цьому ряду посідає буквар О. Духновича – «Книжиця читальная для начинающих» [5], мова якого, на думку мовознавців, хоча й віддалена від сучасних зразків літературної, але є близькою до тогочасної народної: «О. Духнович намагався писати такою мовою, яка була б зрозуміла простому народові і допомагала підвищити освіту рідного народу» [7, с. 40].

Буквар О. Духновича неодноразово отримував гідні фахові оцінки дослідників, незважаючи на окремі критичні зауваження щодо невисокої художньої витонченості уміщених поезій. Вважаємо, що питанням справедливої фахової оцінки літературної частини педагогічних творів повинні займатися мовознавці, адже, за визнанням А. Волошина, вони й справді перенасичені старослов'янськими, латинськими, гунгаризмами, однак «Духнович и серед таких обставин єднако хотів розвивати народну літературу, хотя й знав, що много має за то й терпіти» [12, с. 18]. Загальновідомим для дослідників є той факт, що «Сокращенну грамматику» (1853, Будапешт) О. Дух-

нович уклав «у напрямі народнім», але І. Раковський, здійснюючи прикінцеву коректуру, змінив «народні закінчення на форми тодішньої великоруської літературної мови, витвореної на основі церковнослов'янської» [1, с. 66], що спровокувало різночитання й різнотлумачення позиції О. Духновича в мовному питанні.

Заради об'єктивності зауважимо, що пріоритетною для автора, як нам видається, була дидактично-виховна мета засвоєння рідномовної абетки, яка є засобом опанування всіма шкільними предметами, що вимагало брати до уваги обмежені можливості дітей молодшого шкільного віку в сприйнятті та розумінні складних художніх образів. Це добре усвідомлював автор, який на той час уже мав певний педагогічний досвід і передусім був знайомий з класичними принципами «Великої дидактики» Я. Коменського, зокрема природовідповідності й доступності знань. У фахового дослідника «Книжиця читальная» не викликає жодних сумнівів з точки зору дидактичної обізнаності автора, оскільки саме рідна мова є інструментом свідомого засвоєння знань і позбавляє учня від схоластичного зазубрювання незрозумілих за змістом текстів, забезпечуючи якість процесів сприймання й запам'ятовування. Варто зважати й на той факт, що буквар, за просвітницькими намірами автора, був адресований не тільки дітям переддошкільного й молодшого шкільного віку, але й тим умотивованим дорослим, які були неписьменними, прагнули навчитися читати і також мали обмежені можливості для осмислення складних текстів.

Дбаючи про баланс дослідницьких оцінок, додамо, що в «Придатку» до «Книжиці читальної для начинающих» знаходимо більш розлогі за обсягом і складніші за змістом тексти для читання, які вміщують оригінальні засоби художньої виразності (метафори, порівняння, епітети), засвідчують поетичний хист О. Духновича і неабиякі педагогічні здібності: «О. Духнович не був сильно обдарованим поетом, але знав, яку велику силу має художнє слово, який великий вплив справляє

на почуття дитини поетичне слово та ще й римоване художнє слово, тому правильно обрав собі для написання своєрідних правил поведінки для дитини саме віршовану форму» [7, с. 42].

У вміщених у «Придатку» авторських поезіях та повісті «Спосіб життя» [5, с. 88-116] юний читач долучається до особистісної рефлексії крізь призму таких філософських понять, як молодість, мудрість, слава, честь, гріх, зверхність, лицемірство, і в такий спосіб набуває досвіду світосприйняття й світооцінок навколишнього світу. Вважаємо, що використання в «Книжиці...» рефлексії як психологічного механізму сприйняття і неординарного засобу виховання і формування в дітей готовності до соціальної взаємодії, засвідчує знання О. Духновичем дитячої психології і розуміння того, що рефлексивно-мисленева діяльність суттєво впливає не тільки на розвиток інтелектуальної сфери людини, а водночас і емоційно-почуттєвої, накладаючи відбиток на характері її емоційних реакцій і глибині переживань, тобто в значній мірі залежить від «направлення ума і сіл духовних» [6, с. 5].

До речі, рефлексію як психологічний прийом і засіб виховання читачів удало використовував А. Волошин: у часописах для дітей «Пчілка» і «Благовісник» знаходимо окрему рубрику під заголовком «Запрошення до рефлексії» [8].

У власній концепції просвітництва О. Духнович наголошує на ролі психолого-педагогічних знань і культури дорослих, передусім батьків і вчителів, у вихованні дитини: «Щастя або нещастя людини залежить багато в чому від народження, але більше від моральності її виховання» [6, с. 2], що означає: капітал, вкладений у дитину правильним батьківським і шкільним вихованням, це те «нетлінне багатство», яке залишається з нею упродовж усього життя, не дозволяє схибити, зупиняє від безглузких учинків, дарує радість пізнання і внутрішній потенціал для подолання бар'єрів. Ці погляди О. Духновича співзвучні з «філософією серця» Г. Сковороди й П. Юркевича, педагогікою співпраці В. Сухомлинського.

Суголосно звучить ідея важливості соціального виховання учнівської молоді в працях О. Духновича та А. Волошина і С. Русової. Всупереч антропологічному підходу, яким керувалася більшість його сучасників, О. Духнович вбачав призначення людини у здатності до співжиття в суспільстві: «Як плоди батьківщини творяться для людини, так і людина створена для людства» [6, с. 2]. А. Волошин в цьому контексті зазначає: «Кожное доброе виховане повинно бити і соціальное, головну характеристику котрого можемо виразити словом altruizma, любви ко ближнім» [2, с. 79]. С. Русова, розробляючи методологію дошкільної національної освіти, також наголошує на важливості соціальних аспектів виховної системи та дотриманні при цьому принципу свободи для кожної дитини: «Кожна дитина має волю робити що хоче, щоби тільки не порушувати тим свободи та добробуту товаришів» [15, с. 374].

Насамкінець зазначимо, що сучасне освітнє середовище вимагає нового прочитання праць О. Духновича, неупередженого аналізу й усвідомлення раціональних ідей задля їх творчого впровадження в педагогічний процес Нової української школи.

Використані джерела

1. Волошин А. Духнович як педагог. *Підкарпатська Русь*. 1928. № 4. С. 65 – 67.
2. Волошин А. І. Педагогічні твори / Упорядкування та передмова М. І. Кляп; підготовка текстів та примітки Д. М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.
3. Гуманізм педагогічної системи І. Песталоцці. *Філософія освіти*. URL: pidruchnyku.in.ua (дата звернення 12.03.2023)
4. Духнович Олександр. Твори. Ужгород: Карпати, 1993. 250 с.
5. Духнович А. Книжиця читальная для начинающих. Будин, 1848. 116 с.
6. Духнович А. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Львов, 1857. 91 с.

7. Євтух М. Видатний український педагог і просвітител ь О. Духнович. *Педагогіка*. 1998. № 2. С 39 – 47.
8. Кухта М. І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20 – 30-х років ХХ ст. (на матеріалах української педагогічної преси). Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. Ужгород, 1998. 162 с.
9. Кухта М. Педагогічна спадщина О. Духновича в закарпатській періодиці 20 – 30-х років ХХ ст. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. С. 196 – 203.
10. Любар О. О., Стельмахович М. Г. та ін. Історія української педагогіки. Київ: Інститут змісту і методів навчання МО України, 1998. 356 с.
11. Мітюров Б. Н. Розвиток педагогічної думки в Україні в XVI – XVII ст. Київ: Рад. школа, 1968. С. 37 – 38.
12. Памяти Александра Духновича: Написав Августин Волошин. Ужгород: Книгопечатня «Викторія». 1923. 31 с.
13. Педагогічні ідеї реформатора Джона Дьюї. *На урок*. URL: naurok.com.ua (дата звернення 12.03.2023)
14. Песталоцці Й. Г. Основи початкової освіти. URL: um.co.ua (дата звернення 12.03.2023)
15. Русова Софія: З маловідомого і невідомого. Частина 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / Упорядники О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. 456 с.
16. Юревін. Наше руське школьництво в десятиім році самостійности ЧСР. *Учитель*. 1929. № 3 – 4. С. 94 – 103.